GENDER KATEGORIYASIGA OID TIL BIRLIKLARINING PRAGMALINGVISTIK VA LINGOMADANIY TAHLIL

(ingliz va o'zbek tillari misolida)

Ergasheva Nozima Xasan qizi
O'zbekiston Jahon tillari Unversiteti, Ingliz tili 3- fakulteti, Ingiliz tili nazariy aspektlari N3 kafedrasi stajyor oqituvchisi

Ingliz tili va o'zbek tili albatta bir tillar oilasiga kirmaydi va shundan bemalol aytishimiz mumkinki bu tillarda juda ham ko'p farqlar mavjud. Bunga misol tariqasida so'z yasalishidan tortib zamonlarida ham o'xshashliklar va farqlar mavjuddir. So'z yasalishi hodisasi tilshunoslikdagi dolzarb muammolardan biri bo'lib kelgan va haligacha o'z murakkabligini yo'qotmagan bahsli munozara bo'lib kelmoqda. So'z yasalishi tilda mavjud bo'lgan imkoniyat va materiallar asosida yangi leksik birliklarni hosil qilishdir. Til leksikasi lug'aviy ma'nolarning o'zgarishi, so'z yasalishi va yangi so'zlar hosil qilinishi omillari hisobiga muntazam boyib boradi. Biri boshqasi bilan o'zaro munosabatda bo'lgan bu omillar ayni o'rinda til taraqqiyotini belgilashga xizmat qiladi. Ularning o'zaro munosabatdoshligi shundaki, tilda yangi paydo bo'lgan so'zlar so'z o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lsa, so'z o'zlashtirish lug'aviy birliklar ma'nosini farqlash (differensiatsiya qilish)da muhim rol o'ynaydi. Lug'aviy birliklarning mazmuni paydo bo'layotgan yangi so'z (yoki tushuncha)ning ma'nosiga zid bo'lmagan holatlarda ma'nolar o'zgarishiga ehtiyoj (imkoniyat) vujudga keladi.

Gender kategoriyasiga oid til birliklari tilning muhim jihatlarini aks ettiradi. Ular ijtimoiy normalar, stereotiplar va madaniyatni ifodalaydi. Til birliklari genderni qanday aks ettirishi haqida quyidagi jihatlarni ko‘rib chiqish mumkin. Ingliz tilida "he" erkak uchun, "she" ayol uchun ishlatiladi, bu esa gender kategoriyasini ochiq ko‘rsatadi. O‘zbek tilida "u" zamiri har ikkala jinsni ifodalashda qo‘llaniladi, bu holda gender ko‘proq kontekstga bog‘liq. Fe’l shakllari genderni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Ingliz tilida ayrim fe’llar kasblarni jins bilan bog‘lab qo‘yadi. O‘zbek tilida esa kasblar ko‘pincha gender stereotiplariga asoslangan holda ifodalanadi. "O‘qituvchi" so‘zi jinsni ko‘rsatmaydi, ammo "o‘qituvchi ayol" yoki "o‘qituvchi erkak" kabi ifodalar genderni aniq belgilaydi.

Ismlar va unvonlar genderni ko‘rsatishda ahamiyatli hisoblanadi. Ingliz tilida genderga oid unvonlar, masalan, "Mr." va "Ms." aniq ko‘rsatkichlar hisoblanadi. O‘zbek tilida esa "janob" va "xonim" unvonlari an’anaviy holda erkak va ayolni ifodalaydi, lekin zamonaviy tendensiyalar o‘zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Kichik til birliklari, sifatlar va iboralar ham genderni ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Gender stereotiplari ko‘pincha til orqali aks ettiriladi va bu jarayon ijtimoiy madaniyatning o‘zgarishi bilan bog‘liq. Masalan, "agar ayol bo‘lsa, u xushmuomalali bo‘lishi kerak" kabi iboralar gender rolini mustahkamlashi mumkin. Hozirgi kunda ko‘plab tillarda genderni neytrallashtirish tendensiyasi mavjud. Ingliz tilida, masalan, "they" zamirining birlik shaklda ishlatilishi genderni aniqlashdan qochishga yordam beradi. O‘zbek tilida esa genderga oid so‘zlarni neytrallashtirish uchun yangi iboralar ishlab chiqilishi mumkin. Ushbu jihatlar gender kategoriyasini til orqali ifodalashda muhim ahamiyatga ega va til birliklari genderni tushunishda asosiy vosita hisoblanadi.

Gender kategoriyasining lingvomadaniy tahlili til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib beradi. Har bir til o‘z madaniy kontekstida gender tushunchalarini qanday aks ettiradi va ifodalaydi, bu esa ijtimoiy normalar va stereotiplar bilan bog‘liq. O‘zbek madaniyatida gender rollari ko‘pincha an'anaviy qadriyatlar bilan bog‘liq. Ayollar va erkaklar o‘rtasidagi rollar aniq belgilangan va bu til birliklarida aks etadi. Masalan, ayollarga

doir kasblar va faoliyatlar ko‘pincha past darajadagi gender stereotiplarini o‘z ichiga oladi. "Ona" yoki "hamshira" kabi so‘zlar ayolni ifodalaydi va uning rolini tasdiqlaydi. Shunga ko‘ra, o‘zbek tilida ayollarga oid so‘zlar ko‘pincha yumshoq va parvarishlovchi konnotatsiyaga ega.

Ingliz madaniyatida esa gender rollari so‘nggi yillarda o‘zgarishlarga uchragan. Gender tengligi masalalari ko‘proq muhokama qilinmoqda va bu til birliklariga ta’sir qilmoqda. Masalan, genderga oid unvonlar, masalan, "chairperson" kabi genderni neytrallashtiruvchi terminlar ishlab chiqilgan. Bu o‘zgarishlar jamiyatdagi gender rollarining o‘zgarishi va gender tengligi uchun kurashni aks ettiradi. Lingvomadaniy tahlil jarayonida til birliklarining madaniy konteksti muhim ahamiyatga ega. O‘zbek tilida gender identitetini ifodalovchi so‘zlar ko‘proq urf-odat va an'anaviy qadriyatlar bilan bog‘liq. Ingliz tilida esa gender identiteti ko‘proq individual ifodalashga yo‘naltirilgan. Masalan, gender identitetini ifodalovchi yangi so‘zlar va iboralar, shuningdek, genderni aniq ko‘rsatishdan qochish tendensiyalari kuchaymoqda.

Bundan tashqari, ijtimoiy o‘zgarishlar va madaniy o‘zgarishlar tilga ta’sir ko‘rsatadi. Gender stereotiplariga qarshi kurash va gender tengligi masalalari til birliklarida yangiliklar kiritadi. O‘zbek tilida genderni ifodalovchi yangi iboralar va so‘zlar paydo bo‘lishi mumkin, bu esa ijtimoiy o‘zgarishlarning tilga ta’sirini ko‘rsatadi. Ushbu lingvomadaniy tahlil gender kategoriyasining til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishda muhim rol o‘ynaydi. Til birliklari gender tushunchalarini aks ettiradi va jamiyatdagi ijtimoiy normalar va stereotiplar bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayon doimiy ravishda o‘zgarib boradi. Tarixdan ma'lumki, so'z yasalishi oddiy, soddadek tuyulsada, ammo uning obyekt va subyekt tahlil mohiyati nihoyatda serqirra bo'lganibois, tilshunoslikdan tashqari barcha sohada ham eng murakkab hodisa hisoblanadi. Sababi undagi muayyan qonuniyatlar bevosita til faktlari tahlili orqali o'z isbotini topishi kerak. Shu sabablarga ko'ra so'z yasalish hodisasini olimlar ba'zan morfologiyaga kiritishsa, ba'zan leksikologiya sohasiga tegishli deb kelishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Djurayeva, Y., Ayatov, R., & Shegay, A. (2020). Current Problems and Resolutions of Teaching English Grammar. Academic research in educational sciences, 1(3).
2. Djurayeva, Y., Ayatov, R., & Shegay, A. (2020). Current Problems and Resolutions of Teaching English Grammar. Academic research in educational sciences, 1(3).
3. Улжаев, У. Б., & Бердиев, Ш. Х. (2021). Углерод нанотрубкасида олтин кластери ва углеводородли молекулаларнинг узаро таъсирини моделлаштириш. Academic Research in Educational Sciences, 2(5), 1189-1195.
4. Tursunov, I. G., Berdiyev, S. X., & Usmonov, M. M. (2021). Fizikani o'qitishda pedagogik ta'lim klasteri metodidan foydalanishga doir tavsiyalar. Academic research in educational sciences, 2(5), 1129-1136.
5. Ruzmetova, M., Otajonova, D., & Babadjanova, N. (2021). CONSIDERATIONS ON UNDERSTANDING THE MEANING OF A WORD. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(2), 1238-1242.
6. Zuparova, S., Shegay, A., & Orazova, F. (2020). Approaches to Learning English as the Source of All. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(5)